

Denisa MAIER*

**PERSPECTIVE DE GEN ÎN EUROPA CENTRALĂ DUPĂ 1989:
STATUTUL FEMEILOR DIN BOSNIA-HERȚEGOVINA ÎN
PERIOADA COMUNISTĂ ȘI POST-COMUNISTĂ**

***Gender perspectives in Central Europe after 1989:
Women's status in Bosnia and Herzegovina during the
Communist and post-Communist period***

Abstract: *The political and historical backgrounds in the countries that had to do with a Communist regime is very different in terms of previous government forms and gender politics. Historically, the Soviet Union created a social order based on equal political and economic rights for women and men in the public sphere. These policies were primarily driven by the economic needs of the state. Even so, the role and social norms were not the main reason for this politics, but the economic needs of the state. After the Communist regime collapse in Central and Eastern Europe a change came, a transition to democracy that also created an opportunity for Eastern European women to establish new groups and to mobilise other individuals with similar policy preferences to pressure the political establishment to take action on different gender issues. The Central European gender experience is vastly different in some key ways from the West. While Western women were trying to give themselves the choice to leave the home and go to work, the women of Central Europe were almost forcibly added to the work force.*

Keywords: *gender, women, status, Bosnia-Hertzegovina, transition.*

Diferențele de gen pe piața muncii

Pentru a stimula participarea femeilor pe piața forței de muncă, guvernele au creat un întreg sistem de drepturi legate de muncă, care au transformat-o nu doar într-o obligație morală, ci într-un semn al bunăstării pentru acestea¹. Comunismul a oferit femeilor drepturi și titluri sociale care, în acea vreme, nu erau disponibile pentru femeile din țările vestice:

* MA, "Babeș-Bolyai" University, Cluj-Napoca, Romania; e-mail: denisamaier@gmail.com

Date submitted: June 23rd 2017

Revised version submitted: July 10th 2017

Accepted: August 8th 2017

¹ Pascall & Manning 2000: 241.

STUDIUM, Vol. 10, 2017, Supplement 1 – *Geopolitics, History and Population in Eastern Europe*.

New research directions in Humanities and Political Sciences

garanții legale ale egalității femeilor, acces la educație, creșterea oportunităților în sfera publică, alocații pentru copii, îngrijirea acestora, concediu maternal și asigurarea locului de muncă la întoarcere. Munca femeilor reprezenta însă în realitate o datorie, nu un drept, patriarhia rămânând intactă în timp ce acestea munceau și erau exploatare în rolurile lor de producători și reproducători. Glorificarea lor, reprezentată în propagandă și în numeroasele statui ale femeilor proletare care stau lângă bărbați, nu reflectă în realitate viața lor din acea perioadă². Cu toate acestea, combinația rolurilor duale ale femeilor, ca mame și angajați plătiți, a creat așa-numita dublă povară pentru acestea, fapt subliniat și de Barbara Einhorn care confirmă stresul provocat de sarcinile duble ce trebuiau îndeplinite și percepția femeilor cu privire la dreptul lor de a munci ca fiind o altă obligație³.

În Iugoslavia, reziduurile și valorile patriarhale au fost distribuite inegal pe straturi sociale, grupuri etnice și gen, femeile fiind mai mult sau mai puțin interesate de ceea ce însemna feminismul. La nivel declarativ, acestea erau egale cu bărbații în termeni de principii politice și juridice, dar în realitate exista mai mult exploatarea, această prezență a unor puncte de parțială egalitate lăsând doar o impresie generală că femeile nu erau destul de egale și o credință larg răspândită că vor deveni, relativ repede, egale cu bărbații. Iugoslavia era destul de diferită de multe alte țări, bărbații primind venituri și șanse mai bune de viață decât femeile, dar cu toate acestea, universitățile și multe alte domenii ale vieții sociale dând impresia că femeile sunt egale cu bărbații. Aceasta a fost prima condiție socio-politică pentru preponderența femeilor în mișcările anti-război din anii 1991-1995. Femeile din Bosnia-Herțegovina și din întreg spațiul fostei Iugoslavii erau mult mai îngrijorate cu privire la posibilele consecințe ale conflictelor etnice decât omologii lor de sex masculin, deoarece femeile acceptă în general ideea că menținerea familiei intacte este responsabilitatea lor. Distrugerea familiilor le lăsa mai dezavantajate și mai vulnerabile din punct de vedere social decât bărbații și, în acest sens, se poate argumenta că familia este încă sursa lor principală de apartenență, în timp ce naționalismul le-a oferit oamenilor o identitate mai largă⁴.

Literatura afirmă o presiune ideologică asupra femeilor de a-și asuma rolul tradițional, menținerea echilibrului între muncă și responsabilitățile familiale fiind o provocare majoră pentru cele mai multe dintre ele. Beneficiile comunismului erau, în majoritatea cazurilor, atașate posibilității femeii de a se angaja și de a nu depinde de soț. Pentru o bună perioadă, țările comuniste din Europa de Est au fost caracterizate și de

² LaFont 2001: 205-206.

³ Einhorn 1993: 159.

⁴ Licht & Drakulić 1996: 22.

egalitatea de gen pe piața muncii, participarea femeilor la forța de muncă fiind mare comparativ cu a altor state⁵.

Femeile și politicile familiale

Presiunea ideologică a fost înlocuită cu una care sugera că angajarea femeilor rulează contrar intereselor copiilor, familiei și implicit societății. De vreme ce rolul potrivit al femeii trebuie să fie cel de casnică, angajarea femeilor s-a devalorizat din punct de vedere ideologic și politic⁶. Revenirea valorilor patriarhale a fost aprobată și de guvernele comuniste din republicile iugoslave, care credeau că ar putea rezolva problema reprezentată de creșterea rapidă a șomajului prin întoarcerea femeilor la gospodărie. Până la sfârșitul anilor 1980, societatea iugoslavă a asistat la o luptă înrădăcinată în problema libertății față de obligația femeilor de a da mai multe nașteri și de a fi din nou *mame bune* și *gospodine*. Propaganda politică, media și Biserica au definit participarea femeilor la forța de muncă ca principală cauză a problemelor sociale, în contrast cu perioada pre-comunistă, în care femeile stăteau acasă și aveau grijă de copiii și soții lor⁷. Femeile care au optat pentru plasarea copiilor în instituțiile de îngrijire oferite de stat au fost considerate mame rele, în timp ce femeile care au încercat să se ocupe în același timp de muncă și de familie au fost considerate muncitoare rele, deoarece s-au axat mai mult pe responsabilitățile din interiorul familiei. Drepturile de reproducere ale femeilor în țările post-comuniste au constituit o zonă pe care cercetătorii au ilustrat-o drept o pierdere pentru femeile din Europa de Est după căderea comunismului.

Începând cu anul 1952, legislația privind avortul în fosta Iugoslavie a trecut printr-un proces de liberalizare ca răspuns la creșterea semnificativă a intervențiilor ilegale asociate cu niveluri ridicate de morbiditate și mortalitate maternă. Modificările ulterioare ale legilor privind avortul au vizat în mod expres facilitarea accesului la avortul legal pentru a descuraja practicile ilegale. De exemplu, o scădere semnificativă a numărului de avorturi ilegale este atribuită deciziei din 1969 de a elimina cerința aprobării unei comisii pentru încetarea sarcinilor cu durată mai mică de 10 săptămâni, cerință care a reprezentat un obstacol practic și psihic pentru întreruperile de sarcină. Deși ratele avorturilor au continuat să fie foarte mari, fostul guvern a atins în mod esențial obiectivul: avorturile ilegale au fost practic eliminate și țara a înregistrat o scădere semnificativă a morbidității și mortalității materne.

În primii ani de tranziție post-comunistă au fost lansate programe pentru creșterea ratei natalității și lupta împotriva avortului, existând restricții în Rusia, Republica Cehă, Ungaria etc. Cu toate acestea, drepturile

⁵ Spehar 2005: 107.

⁶ Ferge 2003: 165.

⁷ LaFont 2001: 212.

femeilor sunt încă susținute, avortul rămânând legal în toate țările (cu excepția Poloniei⁸). Deși Bosnia-Herțegovina și-a obținut independența față de Iugoslavia în 1991, avortul a rămas reglementat de Legea adoptată de fosta republică la 7 octombrie 1977, prin care se menționa că este dreptul omului de a decide asupra nașterii de copii. Astfel, în conformitate cu această lege, avortul este permis la cerere în primele 10 săptămâni de sarcină. Un domeniu îngrijorător pentru Bosnia-Herțegovina este rata ridicată a avortului în rândul adolescentelor, comparativ cu incidența relativ scăzută a acestuia în celelalte republici din fosta Iugoslavie⁹.

Femeile ca agenți ai schimbării

Prăbușirea regimurilor totalitare a oferit femeilor posibilitatea creșterii dialogului și criticilor, cunoscând un avânt în 1995 când au fost stabilite centre pentru studii de gen și ale femeilor în Universitățile din Moscova, Vilnius, Budapesta (finanțarea acestora fiind totuși limitată). În plus, zeci de conferințe naționale și internaționale legate de problemele femeilor au fost ținute în regiune, adunând femei care să discute despre supraviețuirea tranziției și planificarea protejării și promovării drepturilor femeilor. Articulația drepturilor femeilor în discursul post-comunist este relativ nouă, organizațiile non-guvernamentale trebuind să depună eforturi în influențarea politicilor, protejarea legislației și alegerea candidaților profemei¹⁰.

În realizarea profilului Bosniei-Herțegovina, Martha Walsh se oprește asupra recensământului realizat în 1991, care a scos în evidență majoritatea reprezentată de comunitatea musulmană, urmată de cea sârbă, croată și celelalte mai mici, toate acestea fiind amestecate și având identitate distinctă. În urma războiului civil, fiecare sector din Bosnia a fost devastat, infrastructura statală, sistemul educațional și cel al sănătății fiind paralizate. În funcție de rolurile și relațiile de pe parcursul conflictului, fiecare gen a avut un mod diferit de gestionare a consecințelor, statutul, clasa și etnicitatea fiind elementele cheie în determinarea poziției femeii. Deși în perioada post-conflictuală femeile erau văzute ca fiind victime, cu timpul acestea au devenit apărătoare ale familiei și au reușit să se implice în sectoare ale muncii dominate în mod obișnuit de bărbați¹¹. Acest pas a scos în evidență discriminarea regăsită în sectorul de angajare, cu precădere cel orientat politic și cel socio-cultural, astfel încât femeile au căutat să identifice mijloace alternative pentru generarea de venit.

De remarcat în noile democrații este faptul că femeile nu erau obișnuite sau doritoare să se folosească de noile libertăți pentru a-și îmbunătăți poziția. Cea mai importantă dezvoltare este renașterea societății

⁸ Spehar 2005: 109-110.

⁹ Department of economic and social affairs 2013: 64-65.

¹⁰ LaFont 2001: 216.

¹¹ Kumar 2001: 57-59.

civile, care a reprezentat noi începuturi și noi inițiative. Capitolul cu privire la organizațiile femeilor în Bosnia post-conflict descrie emergența, activitățile, programele și impactul în adresarea problemelor de gen asociate cu conflictul. Înainte de conflict, nu existau organizații non-guvernamentale, ci doar cluburi organizate și asociații pentru persoane cu dizabilități, absența lor fiind cauzată de serviciile furnizate de guvern și lipsa spațiului pentru dezvoltarea instituțiilor societății civile. Dezastrul umanitar creat de război a depășit capacitatea guvernului de a satisface nevoile oamenilor săi, momentul fiind prielnic pentru intervenția organizațiilor non-guvernamentale, a căror beneficiari și furnizori au fost cu precădere femei. Primele organizații ale femeilor furnizau mâncare, haine, adăpost pentru refugiați și grupurile vulnerabile, iar unele dintre ele acordau și consiliere și îngrijire medicală victimelor¹².

Deoarece au fost excluse din procesul politic, femeile au decis să se organizeze în vederea acordării de ajutor umanitar victimelor războiului, cât și în rezolvarea problemelor concrete ce mai afectau comunitățile. A patra conferință mondială a femeilor ținută la Beijing în 1995 sprijină existența grupurilor și încurajează noile grupuri de femei în regiune. Nici o femeie din Bosnia-Herțegovina nu a fost implicată în deciderea viitorului țării, eșecul devenind și mai mare având în vedere faptul că *Platforma de Acțiune de la Beijing* a fost adoptată cu câteva luni înaintea stabilirii *Acordului de Pace de la Dayton*, cea dintâi fiind o strategie de perspectivă asupra a ceea ce a fost necesar pentru a consolida rolul și drepturile femeilor¹³. Creșterea numărului de organizații reprezintă astfel o paralelă a structurii politice, politica fiind arena de desfășurare a bărbaților. În anul 1999, în Bosnia activau 284 de ONG-uri, doar 56 dintre acestea menționând problemele femeilor în declarația misiunii, fapt ce demonstrează că nu toate organizațiile conduse de femei au ca țintă femeile sau au conexiuni cu agenda feministă. În general, organizațiile din Bosnia sunt axate pe democrație sau drepturile omului, luându-și astfel angajamentul față de aceste probleme prin desfășurarea de activități precum discuțiile la masa rotundă, campanii de advocacy, ajutor gratuit pentru femei, producerea de materiale educaționale cu privire la drepturile omului¹⁴. După adoptarea Platformei de la Beijing se facilitează acțiunea organizațiilor non-guvernamentale, care operează de regulă prin implementarea prevederilor stabilite, și care, în acest caz, au încercat să elimine violența din rândul femeilor prin diferite programe și activități, reușind astfel să mărească importanța sectorului non-guvernamental. Datorită *Declarației de la Beijing*, organizațiile non-guvernamentale ale femeilor de pe teritoriul Bosniei-Herțegovina au reușit să influențeze

¹² Kumar 2001: 160-165.

¹³ A se vedea *Implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) in Bosnia and Herzegovina*.

¹⁴ Kumar 2001: 165-172.

comunitățile din cadrul cărora fac parte și să atragă atenția asupra problemelor existente.

Rezoluția 1325 din 2000 a ONU este cea care a continuat misiunea *Declarației de la Beijing* de promovare a egalității de gen și includerea femeilor în procesele de pace și dezvoltare. Important de remarcat este necesitatea de a include femeile ca actor important în cadrul misiunilor de peacekeeping și peacebuilding și protejarea drepturilor acestora, precum și eliminarea violenței ca factor perturbator al obținerii păcii. Odată cu adoptarea acestei Rezoluții începe recunoașterea rolului important al femeilor din Bosnia-Herțegovina și capacitatea lor de a depăși granițele inter-etnice și de a contribui la realizarea unei păci de durată.

Concluzii

În cazul Bosniei-Herțegovina era necesară adoptarea unei perspective de gen care să includă nevoile femeilor din perioada repatrierii și restabilirii lor, a reintegrării și reconstrucției post-conflict, măsuri de sprijinire a inițiativelor de pace de la nivel local și implicarea lor în mecanismele de implementare a acordurilor de pace precum și asigurarea respectării și protejării drepturilor femeilor¹⁵. Cea mai mare parte din munca pentru reconciliere și pace în Bosnia a fost realizată de organizațiile femeilor, acestea reprezentând singurul loc în care femeile se simțeau în siguranță. Sprijinul psiho-social oferit de organizațiile pentru femei și dialogul început în cadrul acestora reprezintă un lucru vital pentru procesul de vindecare, acest lucru reprezentând baza procesului de peacebuilding.

Situația Bosniei-Herțegovina a fost inclusă în rapoartele periodice ale *Convenției pentru Eliminarea tuturor formelor de discriminare la adresa femeilor* (CEDAW) din 2005, în urma cărora au fost realizate o serie de observații și recomandări la adresa situației din acea țară, regăsite ulterior în *Gender Action Plan*. *Gender Action Plan* din Bosnia-Herțegovina a constituit o strategie adoptată de Consiliul de miniștri ai țării a cărui scop îl constituia definirea de strategii și programe care să ajute la obținerea egalității femeilor și bărbaților din Bosnia, printre care armonizarea legislației în diferite domenii, analiza socio-economică, educația și construirea capacității de încurajare a unei cooperări active¹⁶.

Integrarea perspectivei de gen în viața socială urmărește de fapt crearea unei societăți egale, încurajarea femeilor să se implice în viața socială cu toate aspectele care o compun și, nu în ultimul rând, încurajarea conlucrării femeilor și bărbaților în sensul atingerii egalității de șanse, în drepturi și a împărțirii echitabile între femei și bărbați a responsabilităților sociale. Totodată, este importantă responsabilizarea ambelor genuri pentru

¹⁵ ONU 2000: 1-4.

¹⁶ *Implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) in Bosnia and Herzegovina* 2014: 15-25.

a crea o societate echilibrată care să corespundă realităților sociale existente în momentul de față.

BIBLIOGRAFIE

Documente

Rezoluția 1325 a ONU (2000), adoptată de Consiliul de Securitate la a 4213-a întâlnire, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement> (accesat la 7.05.2017).

Literatură de specialitate

- Brown, Archie (2009). *The Rise and Fall of Communism*. Harper Collins.
- Connell, Raewyn (2009). *Gender in World Perspective*. Cambridge: Polity Press.
- Department of economic and social affairs (2013), *Bosnia and Herzegovina Abortion Policy*, New York: United Nations.
- Einhorn, Barbara & Sever, Charlotte (2003). Gender and Civil Society in Central and Eastern Europe. *International Feminist Journal of Politics*, Volum 5, Nr. 2, Routledge, London: Routledge.
- Einhorn, Barbara (1993). *Cinderella Goes to Market. Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe*, Londra: Verso.
- Ferge, Zsuzsa (2003). *Women and Social Transformation in Central-Eastern Europe, The 'Old Left' and the 'New Right'*, Budapesta: Institute of Sociology and Social Policy, Eötvös Lóránd University.
- Agencia pentru Egalitatea de Gen a Bosniei-Herțegovina, *Implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) in Bosnia and Herzegovina*. Disponibil la http://www.unece.org/fileadmin/DAM/Gender/documents/Beijing+15/Bosnia_and_Herzegovina.pdf (accesat 07.06.2017).
- Kumar, Krishna (2001). *Women and Civil War – Impact, Organizations and Action*, London: Lynne Rienner Publishers.
- LaFont, Suzanne (2001). One step forward, two steps back: women in the post-communist states. *Communist and Post-Communist Studies*. Volum 34, Nr. 2, 203-220.
- Licht, Sonja & Drakulić, Slobodan, *When the Word for Peacemaker was a Woman: War and Gender in the Former Yugoslavia*, Disponibil la Women's Study Center, Belgrade: <http://www.zenskestudie.edu.rs/en/publishing/online-material/women-s-studies-journal/296-when-the-word-for-peacemaker-was-a-woman-war-and-gender-in-the-former-yugoslavia> (accesat 05.06.2017).
- Liubov, Denisova (2010). *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*, London: Routledge.

- Pascall, G. & Manning, N. (2000). Gender and Social Policy: Comparing Welfare States in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union. *Journal of European Social Policy*, Vol. 10, Nr. 3, 240-266.
- Penn, Shana & Massino, Jill (2009). *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe*, New York: Palgrave Macmillan.
- Pupavac, Vanessa (2005). *Empowering women? An assessment of international gender policies in Bosnia*, International Peacekeeping, Vol. 12, Nr.3, London:Routledge.
- Spehar, Andrea (2005). *Eastern European Women, Winners or Losers in Post-Communist Transitions?*. Göteborg University: Centre for European Research.

Resurse electronice

- Mujanovi, Jasmin, *Women's rights in Bosnia: An interview with Aleksandra Petric*, 23 mai 2012, Disponibil la <http://politicsrespun.org/2012/05/womens-rights-in-bosnia-an-interview-with-aleksandra-petric/#sthash.nLCX9h6L.dpbs> (accesat 07.05.2017).